

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.20(2)-3

УДК 371.48+306+155.2

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА

EDUCATION OF TOLERANCE IN SCHOOLCHILDREN IN THE
CONTEXT OF A POLYCULTURAL SOCIETY

С. Ю. Довбенко

Актуальність теми дослідження. Тенденції сучасного суспільства в соціальному, культурному, економічному, політичному планах спричинили утворення полікультурного соціуму – простору, в якому проживають і навчаються представники різної етнолінгвістичної, релігійної та соціально-економічної приналежності.

Постановка проблеми. Серед духовно-моральних цінностей особистості школяра особливе місце посідає виховання громадянина, який володіє толерантним світоглядом, здатний до міжкультурного, міжконфесійного діалогу і взаєморозуміння з представниками інших народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових пошуках, проблема формування толерантної особистості в умовах полікультурного суспільства розглядається з позицій полікультурної освіти і виховання (П. Кендзьор, Г. Філіпчук, С. Ньето (S. Nieto), С. Шехтер (S. Schechter)), виховання толерантних відносин (В. Бойченко, Л. Гончаренко, В. Заслуженюк, В. Кучер), формування ставлення школярів до толерантності як до суспільно

Urgency of the research. The tendencies of modern society in social, cultural, economic, political terms have led to the formation of a polycultural society - a space where representatives of different ethno-linguistic, religious and socio-economic backgrounds live and study.

Target setting. Among the spiritual and moral values of the schoolchildren's personality, the education of a citizen with a tolerant outlook, capacity for intercultural, interconfessional dialogue and mutual understanding with representatives of other people holds a special place.

Actual scientific researches and issues analysis. In scientific research, the problem of forming a tolerant personality in a multicultural society is viewed from the standpoint of multicultural education and upbringing (P. Kendzior, H. Filipchuk, S. Nieto, S. Schechter), teaching tolerant relations (V. Boichenko, L. Honcharenko, V. Zasluzheniuk, V. Kucher), formation of schoolchildren's attitude to tolerance as to socially significant value (M. Bekoieva,

значущої цінності (М. Бекоєва, А. Капська, Г. Розлуцька). Однак, проблема виховання школярів в умовах полікультурного суспільства не знайшла належного відображення у психолого-педагогічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Розкрити особливості виховання толерантності школярів в умовах полікультурного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто полікультурне виховання як процес створення умов для формування у школярів світоглядної установки на конструктивну співпрацю шляхом залучення до етнічної, рідної та світової культур, розвиток на цій основі планетарної свідомості, формування готовності і вміння жити в багатонаціональному суспільстві. Процес виховання толерантності школярів в умовах полікультурного освітнього середовища розглянуто в трьох аспектах: оволодіння певною філософією толерантності як цінністю; культура толерантної свідомості; ставлення до відповідної дійсності, що втілюється в реальній поведінці. Умовами ефективності виховання толерантності школярів в умовах полікультурного суспільства визначено: багатокультурний зміст навчально-виховного процесу; організація толерантного середовища, що забезпечує толерантну взаємодію суб'єктів освітнього процесу; використання інтерактивних, особистісно-орієнтованих, рефлексивних і діалогових технологій, спрямованих на розвиток толерантних якостей школярів; розвинені толерантні якості особистості педагога та його компетентність в питанні

A. Kapska, H. Rozlutska). However, the problem of education of schoolchildren in a multicultural society has not been properly reflected in psychological and pedagogical research.

The research objective. To reveal the particularities of education of schoolchildren's tolerance in the conditions of multicultural society.

The statement of basic materials. Polycultural education is considered as a process of creating conditions for schoolchildren to develop a worldview setting for constructive cooperation by engaging in ethnic, native and world cultures, developing planetary consciousness on this basis, forming readiness and ability to live in a multinational society. The process of education of tolerance in schoolchildren a multicultural educational environment is considered in three aspects: acquiring a particular philosophy of tolerance as a value; culture of tolerant consciousness; attitude to the appropriate reality that is embodied in real behaviour. The conditions for the efficiency of education of tolerance in schoolchildren in the context of a multicultural society are: multicultural content of the educational process; organization of a tolerant environment that ensures tolerant interaction between the subjects of the educational process; the use of interactive, personality-oriented, reflexive and dialogic technologies, which are aimed to develop the tolerant qualities of schoolchildren; developed tolerant qualities of the teacher's personality and his/her competence in the issue of education of tolerance.

виховання толерантності.

Висновки. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку суспільства вирішення проблеми виховання толерантності школярів в умовах полікультурності може бути досягнута лише у взаємодії сім'ї, освітніх установ, суспільства і держави.

Ключові слова: толерантність, виховання, полікультурне виховання та освіта, школярі, навчальні заклади.

Conclusion. It is established that at the present stage of society development the solution of the problem of education of tolerance in schoolchildren in conditions of multiculturalism can be achieved only in the interaction of family, educational institutions, society and the state.

Keywords: tolerance, education, polycultural education and education, schoolchildren, educational institutions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах система освіти України та згідно Концепції “Нова українська школа” освіта є найважливішим інститутом, інструментом культурної інтеграції українського суспільства. Підтвердження цьому знаходимо й у низці нормативно-правових документів, зокрема, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [8], Державному стандарті початкової освіти [7], Законі України “Про освіту” [9], у яких зазначається, що система освіти покликана забезпечити виховання громадян, які виявляють національну і релігійну терпимість, шанобливе ставлення до мов, традицій і культури інших народів.

Розвиток сучасного школяра відбувається в умовах середовища, визначальною характеристикою якої є полікультурність. Однією з потреб суспільства в таких умовах є виховання толерантності у школярів. Особистість, особливо в дитячому віці, з легкістю сприймає знайоме, що відповідає її внутрішнім критеріям оцінки навколишнього і насторожено сприймає інокультурні прояви [14]. З огляду на це, одним з ключових завдань системи освіти є прищеплення учням розуміння того, що кожна людина володіє власним внутрішнім світом, світосприйняттям, які відображають її індивідуальні особливості.

Актуальність дослідження проблем толерантності зумовлена тим, що у сучасних школярів, як доцільно зазначає Г. Філіпчук, відзначаються прояви інтолерантності спонукань в поведінці, зокрема – агресивність стосовно “інакшості”, неприйняття індивідуальності іншого, конформізм і закритість референтних груп, міжгрупові механізми розподілення на своїх і чужих тощо [12]. З огляду на це, можемо стверджувати, що проблема виховання толерантності в сучасних умовах набуває статусу соціокультурної, оскільки виявляється у всіх сферах суспільства.

Проблема толерантності є актуальною для сучасного

українського суспільства з огляду на його багатонаціональність та багатоконфесійність, постійні трансформації, посилення проявів у масовій свідомості різних забобонів і страхів, зниження згоди і терпимості в соціумі. Нині взаємодія народів і культур має розвиватися на основі принципу толерантності, який виявляється в прагненні досягти взаємного розуміння й узгодженості, не вдаючись до насильства, подавлення людської гідності, а шляхом діалогу і співробітництва. Лише виховання особистості, передусім школярів, на основі принципів толерантності, забезпечить “виживання” людства в сучасному плюралістичному, полікультурному світі [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідження проблема формування толерантної особистості не є новою, однак, зважаючи на низку чинників, пов’язаних з полікультурністю оточуючого середовища та суспільства загалом, досліджувана проблема поповнилася новими аспектами (процеси глобалізації, євроінтеграції). Саме ця соціальна необхідність спрямовує науковців на пошуки теоретичних засад полікультурної освіти і виховання (В. Єршов, П. Кендзьор, В. Компанієць, Г. Філіпчук, О. Шевнюк, Н. Якса, Дж. Камінс (J. Cummins), С. Ньето (S. Nieto), С. Шехтер (S. Schechter) та ін.), шляхів вирішення проблем формування толерантності у дітей (Л. Волік, М. Євтух, А. Іоффе, Л. Міщик, О. Мудрик та ін.) та виховання толерантних відносин (В. Бойченко, Г. Волков, Л. Гончаренко, В. Заслуженюк, В. Кучер, К. Овчиннікова та ін.), формування ставлення школярів до толерантності як до суспільно значущої цінності (М. Бекоєва, А. Капська, Г. Розлуцька та ін.), формування міжетнічної толерантності школярів (І. Валєєв, Л. Гудков, Л. Коваль, Г. Лактіонова та ін.). Однак, враховуючи сучасні виклики та запити українського суспільства, підготовка школярів до ефективної життєдіяльності у полікультурному суспільстві потребує постійного пошуку, оновлення змісту виховання на основі толерантного ставлення до оточуючих.

Формулювання мети статті та її завдань. Виховання основ культури толерантності у шкільному середовищі збагачує і конкретизує уявлення щодо стратегічних напрямів розвитку особистості. Труднощі дослідження окресленої теми зумовлена поточними темпами наростання рівня напруженості в сучасному суспільстві, що сприяє ускладненню міжетнічних і міжнаціональних відносин у школі. З огляду на це, у межах статті зроблено спробу розкрити особливості толерантного підходу в полікультурній комунікації школярів, який є умовою збереження відмінностей (культурних, етнічних, расових, соціальних тощо). За такого підходу сприйняття елементів чужої культури відбувається на основі порівняння з аналогічними елементами власної культури одночасно на раціональній та чуттєво-емоційній основі.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, одним з

актуальних завдань сучасного освітнього процесу є формування особистості, здатної до життєдіяльності в багатонаціональному середовищі, що володіє сукупністю уявлень щодо оточуючого середовища, відчуває себе не лише представником національної культури, а й суб'єктом діалогу культур [16]. Від установок толерантної свідомості залежить не тільки вияв терпимості стосовно один одного, а й ефективність взаємодії представників різних націй, культур і верств суспільства.

Поняття “толерантність” нині активно використовується в психології, соціології, політології, етнології, конфліктології і трактується як визнання за іншими права на повагу їхньої особистості та самоідентичності, тобто готовність до прийняття інших логік і поглядів, право відмінності, несхожості, “інакшості”, терпимості стосовно поглядів, звичаїв та думок інших [4]. Соціологами категорія “толерантність” визначається як дії, “готовність прийняти “інших” такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі розуміння і згоди” [6].

Загалом у науковій літературі толерантність розглядається як “повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатовимірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості і переважанню якої-небудь однієї позиції” [6]. Так, П. Кендзьор визначає толерантність як внутрішнє активне ставлення, що виявляється чи то в співчутті (і мовчанні), чи то в дії (і діалозі). Іншими словами, толерантність трактується як відповідальний вчинок, який може бути втілений в дії, думці, слові [5]. Тобто поняття толерантності передбачає повагу і визнання рівності, відмову від домінування і насильства, визнання багатовимірності і різноманіття людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переважання однієї позиції.

Розуміння толерантності в контексті теорії соціальної дії опирається на уявлення про те, що ця властивість належить всім елементам його структури: потребам, інтересам, знаходить своє втілення в ідеях (як проект руху до задоволення потреб), мотиви і цілі [14]. Відтак, толерантність – категорія соціальна, вона виникає і виявляється в процесі взаємодії особистості з соціумом; фіксує особливий, ненасильницький, миролюбний, бесконфліктний тип подібної взаємодії.

Розглядаючи феномен толерантності в контексті полікультурної освіти, О. Сакалюк виокремлює таку ієрархію визначень толерантності: толерантність як терпимість суб'єкта стосовно іншого суб'єкта, незважаючи на можливу спершу негативну оцінку смаків, вчинків, стилю поведінки, способу життя, іншої культури; толерантність як визнання права на існування інших смаків, вчинків, стилю поведінки, способу мислення, відмінних від власних, і ширше, іншої культури; у виокремленні соціально-

морально-позитивних елементів типових ситуацій толерантної поведінки як процесу, толерантність є внутрішньо усвідомленою терпимістю, заснована на морально-розуміючому співпереживанні [10].

Соціологічні дослідження толерантності виявляють взаємозв'язок цього феномена з умовами ситуації (об'єктивна реальність) і суб'єктивними чинниками (суб'єктивна реальність), а також його приналежність всім компонентам системи соціальної дії, що охоплює такі підсистеми: особистість, ситуація дії, власне акти соціальної дії і взаємодії [4]. З позиції американських соціологів, толерантність є не просто позицією невтручання і терпіння, а усвідомленою активною позицією, що захищає права людини слідувати власним переконанням, сповідувати власну релігію та зберігати культурні цінності і традиції [16].

Обґрунтовуючи психологічні засади дослідження толерантності в освіті, С. Братченко виокремлює такі ключові підходи щодо її розгляду:

1) гуманістичний – з позиції якого толерантність є виявом свідомого, осмисленого і відповідального вибору особистості, її власної позиції;

2) диверсифікаційний – зміст толерантності не зводиться до однієї властивості: це складний, багатоаспектний і багатокомпонентний феномен;

3) особистісний – психологічною основою толерантності є цінності, смисли й особистісні установки;

4) діалогічний – з його позицій основою є- міжособистісна толерантність: особливий спосіб взаємин і міжособистісної взаємодії з Іншим, міжособистісний діалог;

5) фасилітарний – толерантність не формується, а розвивається, тому необхідно забезпечити створення умов для її розвитку [3].

З огляду на це припускаємо, що толерантність передбачає усвідомлення того, що світ і соціальна середовище є багатовимірними, а відтак, і погляди на цей світ різноманітні і не можуть, і не зобов'язані зводитися до одноманітності або в чийсь користь. Тобто неприпустимими є будь-які форми переваги, привілеїв для одних соціальних, етнічних, культурних та інших груп і утиски інших. Водночас толерантність вимагає збереження природної, здорової неприязні до негативних явищ в плані ідеології, спілкування і поведінки. Тому толерантність не тотожна відсутності оцінок, індиферентності, морального спрямування світоглядних орієнтацій, вона також не означає поблажливості, примирення з морально осудливими явищами.

Таким чином толерантність в соціальному аспекті – це терпимість до чужих думок, переконань і поведінки, критики іншими власних дій; в психологічному аспекті – здатність до

збереження психоемоційної стійкості та адекватного реагування на події та явища в умовах різних перешкод. Умовами розвитку толерантності є рівноправність, взаємоповага, доброзичливість і терпиме ставлення до різних груп; рівні можливості для участі в політичному житті всіх членів суспільства; збереження і розвиток культурної самобутності і мов; охоплення подіями громадського характеру, святами якомога більшої кількості людей, можливість слідувати власним традиціям для всіх культур, представлених в суспільстві; свобода віросповідання за умови, що це не ущемляє права і можливості інших членів суспільства.

Відтак, толерантність необхідно визнати актуальною проблемою і найважливішою цінністю співіснування людей в мультикультурному і мультиетнічному суспільстві і водночас – саме система полікультурної освіти та виховання школярів визнається основним майданчиком для реалізації програми розвитку толерантних відносин у полікультурному суспільстві.

Найефективнішим засобом попередження нетерпимості є виховання, яке починається з навчання, передусім, школярів, їхніх загальних прав і свобод, а також заохочення прагнення до захисту прав інших. Виховання школярів в умовах полукультурного суспільства необхідно, передусім, спрямовувати на покращення взаєморозуміння, зміцнення солідарності і терпимості у відносинах між окремими людьми та між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами. Як доцільно зазначає О. Бабчук, виховання має сприяти формуванню у школярів “навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях” [1]. Тоді як виховання школярів у полікультурному суспільстві є процесом освоєння підростаючим поколінням етнічної, загальнонаціональної і світової культури з метою духовного збагачення та розвитку його планетарної свідомості, формування готовності і вміння жити в багатокультурному, поліетнічному середовищі.

Виховання в широкому сенсі є системою спеціально організованої передачі з покоління в покоління соціального досвіду і принципів соціального розвитку особистості, а у вузькому – цілеспрямованою діяльністю з формування у дітей (школярів) морально-вольових якостей, поглядів, переконань, моральних уявлень, визначених звичок і правил поведінки. У практичному плані виховання передбачає залучення дитини в різноманітні види соціальних відносин (спілкування, гру, навчальну діяльність тощо). Тобто виховання є етичним регулюванням основних відносин індивіда і суспільства, що сприяє його самореалізації, досягненню суспільного ідеалу.

Процес виховання толерантності повинен вибудовуватися з урахуванням традицій і культури, однак, головне, готовність особистості до тих чи інших змін. Відомо, що стереотипність

мислення накопичується з роками і подолати її в зрілому віці часто стає важко здійснюваним завданням. Тому принципово важливо починати процес виховання толерантних відносин зі шкільного віку, коли відбувається інтенсивне формування особистості. Уміння слухати, чути і розуміти іншу людину, зважати на “інакшість” і автономність інших культур та їхніх безпосередніх носіїв і, водночас, бути здатним рівною мірою усвідомлювати і реалізувати власну приналежність до культури, можуть з необхідною міцністю засвоюватися дитиною в процесі її морального становлення, зокрема й в освітній діяльності.

Виховання толерантності школярів в умовах полікультурного суспільства є багатоплановою та системною діяльністю педагогів в умовах багатьох мов, етносів, культур, тому його слід розглядати в контексті полікультурної освіти. Водночас завдання полікультурної освіти, водночас, пов’язані з різними напрямками діяльності:

1) залучення підростаючого покоління до культурних цінностей українського народу, знайомство з культурою світових цивілізацій;

2) ознайомлення з культурними відмінностями різних народів як умова толерантного ставлення до їхніх культурних особливостей;

3) виховання шанобливого ставлення до національних відмінностей як здатність до самореалізації та розвитку особистості;

4) формування інтересу до культурних особливостей різних народів з метою сприяння інтеграції школярів в їхню культуру;

5) виховання в школярів здатності взаємодіяти з представниками культур різних народів [2];

6) залучення школярів до гуманних норм людської взаємодії, виховання у них терпимості, поваги до культури інших країн.

Виховання толерантності школярів в умовах полікультурного суспільства відбувається, передусім в освітніх організаціях шляхом спів-буття різних контактних субкультур: етнічних, гендерних, колективних, вікових, конфесійних тощо [13]. Такий процес полягає у: визнанні і прийнятті різноманіття культур, залучених (або пересічних) в процес освіти, і максимально можливого вивченні їхнього виховного потенціалу; розвитку толерантності педагогів і школярів стосовно різноманіття і різноманітності субкультур, представлених в освітній організації [11]; підтримці соціокультурної ідентичності суб’єктів освіти; збільшенні виховного потенціалу організаційної культури освітньої організації в процесі її просування до культури взаємодії, що створює найсприятливіші умови для спільного буття (спів-буття) субкультур і суб’єктів освіти і культурної ідентифікації кожного з них.

Полікультурне виховання толерантності школярів передбачає врахування культурних і виховних інтересів різних національностей та етнічних меншин і передбачає: адаптацію школярів до різних цінностей в ситуації існування безлічі різнорідних культур;

взаємодію між школярами з різними традиціями; орієнтацію на діалог культур; відмову на культурно-освітньої монополії щодо інших націй і народів. Підтвердження цьому знаходимо й у дослідженні J. Banks та C. Banks, які подають детальне узагальнення визначення “полікультурне виховання та освіта” і тлумачать його як: особливий спосіб мислення, заснований на ідеях свободи, справедливості, рівності; освітня реформа, спрямована на трансформацію традиційних освітніх систем таким чином, щоб вони відповідали інтересам, освітнім потребам і можливостям школярів “незалежно від расової, етнічної, мовної, соціальної, гендерної, релігійної, культурної приналежності; міждисциплінарний процес”, що пронизує зміст всіх дисциплін навчальної програми, а не окремі курси, методи і стратегії навчання, взаємини між усіма учасниками навчально-виховного середовища; процес залучення учнів до багатства світової культури шляхом послідовного засвоєння знань щодо рідної та загальнонаціональної культурах, озброєння учнів умінням критично аналізувати будь-яку інформацію, щоб уникнути помилкових висновків, а також формування толерантного ставлення до культурних відмінностей – якостей, необхідних для життя в полікультурному суспільстві [13].

Дотримуючись думки О. Сакалюк [10], доцільно запропонувати освітню стратегію, спрямовану на виховання толерантності школярів в умовах полікультурного суспільства:

- у світлі загальних положень щодо прав людини, (Декларація ООН з прав людини), загальних положень прав дитини (Конвенція прав дитини) слід створити систему соціальних і педагогічних умов, які цілеспрямовано відповідають за формування толерантних поглядів і переконань, а також навичок толерантної поведінки в мікросередовищі, тобто сім’ї, школі. Водночас ключова роль відводиться всім зацікавленим особам: батькам, педагогам, працівникам соціальної сфери, ЗМІ та суспільству загалом;

- необхідно змінити підходи щодо етнічних питань з метою запобігання будь-яким виявам національних стереотипів, расизму, шовінізму, екстремізму, ксенофобії тощо. Необхідно встановити доброзичливу атмосферу до навчальних закладів і водночас виокремлювати ті моменти, які поєднують усіх людей як представників різних етносів: це – мистецтво, наука, культура, турбота про підростаюче покоління;

- в освітній стратегії необхідно окреслити ідею, спрямовану не лише на прищеплення підростаючому поколінню в полінаціональній та полікультурній державі відносин, заснованих на повазі до всіх людей, однак і на успішність багатоваріантного людського буття, що виявляється в різних культурних, релігійних та соціальних сферах;

- також необхідно створити в навчальному закладі сприятливий мікрокосм культурного, міжетнічного

взаєморозуміння: в ньому будь-який школяр буде відчувати себе комфортно, оскільки захищений і здатний до відкритої взаємодії зі світом.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, виховання толерантності школярів в умовах полікультурного освітнього середовища необхідно розглядати як мінімум в трьох аспектах: по-перше, оволодіння певною філософією толерантності як цінністю; по-друге, як культуру толерантної свідомості; по-третє, ставлення до відповідної дійсності, що втілюється в реальній поведінці. Виховання толерантності у школярів в умовах полікультурного суспільства є спільною справою низки державних і громадських інститутів, однак коли його об'єктом є школярі, ключове навантаження і відповідальність в роботі з ними лягає саме на освітнє середовище, на педагогічний колектив школи, відділ з виховної роботи. У таких умовах надзвичайно значущими є: інформація щодо сутності і змісту толерантності, її проявів і особливостей виховання; уявлення щодо можливих засобах – технологіях такого виховання, для їхнього вибору і творчого використання в тих чи інших умовах.

Припускаємо, що ефективність процесу виховання толерантності школярів в умовах полікультурного суспільства забезпечується дотриманням таких умов: багатокультурний зміст навчально-виховного процесу (на основі принципу дивергентності), що відображає плюралізм думок і трактувань; організація толерантного середовища, що забезпечує толерантну взаємодію суб'єктів освітнього процесу (діяльнісний підхід); використання інтерактивних, особистісно-орієнтованих, рефлексивних і діалогових технологій, спрямованих на розвиток толерантних якостей школярів (інтерактивно-діалоговий підхід з використанням проектних технологій); розвинені толерантні якості особистості педагога та його компетентність в питанні виховання толерантності (компетентнісний підхід).

Список використаних джерел:

1. Бабчук, ОГ., 2012, 'Толерантність в особистісному вимірі', *Наука і освіта*, № 6, С. 17–21.
2. Бессараб, Н., 2019, 'Педагогічні умови виховання міжкультурної толерантності молодших школярів', *Нова педагогічна думка*, № 3, С. 114–118.
3. Братченко, СЛ., 2003, 'Психологические основания исследования толерантности в образовании', *Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление*, № 15, С. 104–117.
4. Иоффе, АН., 2009, 'Воспитание толерантности и уважения к культурному многообразию', *Преподавание истории в школе*, № 4, С. 22–27.
5. Кендзьор, ПІ., 2014, 'Толерантність як ціннісна складова полікультурної компетентності особистості школяра', *Теоретико-*

- методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, № 18 (1), С. 306–315.
6. Коваленко, АБ., Федосєєва, ІВ., 2014, 'Психологія розвитку толерантності підлітка : монографія', Переяслав-Хмельницький : СКД.
 7. Кабінет Міністрів України 2018. 'Постанова "Про затвердження Державного стандарту початкової освіти" № 87 від 21 лютого 2018',. Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>> [Дата зверення 21 лютий 2020].
 8. Указ Президента України, 2013. 'Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року № 344/2013 від 25 червня 2013 року'. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>> [Дата зверення 21 лютий 2020].
 9. Відомості Верховної Ради України 2017, 'Закон України "Про освіту", № 2145-VIII', 38–39, 5.
 10. Сакалюк, О., 2011, 'Феномен толерантності в контексті полікультурної освіти', *Наука і освіта*, № 3, с. 79–82.
 11. Таргоній, О., 2019, 'Феномен "толерантність" у психологічних та педагогічних дослідженнях: теоретичні аспекти визначення сутності', *Освітній простір України*, № 11, с. 208–214.
 12. Філіпчук, ГГ., 2009, 'Глобалізація і етнокультурні цінності української культури', *Вісник Мелітопольського педагогічного університету*, № 2, с. 25–29.
 13. Banks, JA., Banks, CA., 2003. 'Multicultural education. Issues and Perspectives', New York : *MacMillan*.
 14. Nieto, S., 2000. 'Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education', New York : *Longman*.
 15. Schechter, S., Cummins, J., 2003. 'Multilingual education in practice: using diversity as a resource', Portsmouth, NH : *Heinemann*.
 16. Slitter, C., 2001. 'Culture, difference and power', New York : *Teachers College Press*.

References:

1. Babchuk, OG., 2012, 'Tolerantni`st` v osobisti`snomu vimi`ri` (Tolerance in the Personal Dimension)', *Nauka i` osvi`ta*, № 6, S. 17–21.
2. Bessarab, N., 2019, 'Pedagogi`chni` umovi vikhovannya mi`zhkul`turnoyi tolerantnosti` molodshikh shkolyari`v (Pedagogical Conditions for Fostering Intercultural Tolerance of Younger Students)', *Nova pedagogi`chna dumka*, № 3, C. 114–118.
3. Bratchenko, SL., 2003, 'Psikhologicheskie osnovaniya issledovaniya tolerantnosti v obrazovanii (Psychological Bases of the Study of Tolerance In Education)', *Pedagogika razvitiya: klyuchevy`e kompetentnosti i ikh stanovlenie*, № 15, S. 104–117.
4. Ioffe, AN., 2009, 'Vospitanie tolerantnosti i uvazheniya k kul`turnomu mnogoobraziyu (Fostering Tolerance and Respect for Cultural Diversity)', *Prepodavanie istorii v shkole*, № 4, S. 22–27.
5. Kendz`or, PI`., 2014, 'Tolerantni`st` yak czi`nni`sna skladova poli`kul`turnoyi kompetentnosti` osobistosti` shkolyara (Tolerance as a Value Component of a Student's Multicultural Competence)', *Teoretiko-*

- metodichni` problemi vikhovannya di`tej ta uchni`vs`koyi molodi`*, № 18 (1), S. 306–315.
6. Kovalenko, AB., Fedosyeyeva, IV., 2014, 'Psikhologi`ya rozvitku tolerantnosti` pi`dli`tki : monografi`ya (Psychology of Adolescent Tolerance Development: a monograph)', Pereyaslav-Khmel`nicz`kij : SKD.
 7. Kabi`net Mi`ni`stri`v Ukrayini 2018. 'Postanova "Pro zatverdzhennya Derzhavnogo standartu pochatkovoyi osviti`ti" № 87 vi`d 21 lyutogo 2018 (Resolution "On Approval of the State Standard for Primary Education" No. 87 of February 21, 2018)'. Dostupno: <<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>> [Data zverennya 21 lyutij 2020].
 8. Ukaz Prezidenta Ukrayini, 2013. 'Pro Naczi`onal`nu strategi`yu rozvitku osviti`ti v Ukrayini` na peri`od do 2021 roku № 344/2013 vi`d 25 chervnya 2013 roku (On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period up to 2021 No. 344/2013 of 25 June 2013)'. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>> [Data zverennya 21 lyutij 2020].
 9. Vi`domosti` Verkhovnoyi Radi Ukrayini 2017, 'Zakon Ukrayini "Pro osvitu", № 2145-VIII (Law of Ukraine "On Education", № 2145-VIII)', 38–39, 5.
 10. Sakalyuk, O., 2011, 'Fenomen tolerantnosti` v konteksti` poli`kul`turnoyi osviti`ti (The Phenomenon of Tolerance in the Context of Multicultural Education)', *Nauka i` osviti`ta*, № 3, c. 79–82.
 11. Targoni`j, O., 2019, 'Fenomen "tolerantni`st`" u psikhologi`chnikh ta pedagogi`chnikh dosli`dzhennyakh: teoretichni` aspekti viznachennya sutnosti (The Phenomenon of "tolerance" in the Context of Multicultural Education)', *Osvi`tni`j prosti`r Ukrayini*, № 11, c. 208–214.
 12. Fi`li`pchuk, GG., 2009, 'Globali`zaczi`ya i` etnokul`turni` czi`nnosti` ukrayins`koyi kul`turi (Globalization and Ethno-Cultural Values of Ukrainian Culture)', *Vi`snik Meli`topol`s`kogo pedagogi`chnogo uni`versitetu*, № 2, c. 25–29.
 13. Banks, JA., Banks, CA., 2003. 'Multicultural education. Issues and Perspectives', New York : MacMillan.
 14. Nieto, S., 2000. 'Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education', New York : Longman.
 15. Schechter, S., Cummins, J., 2003. 'Multilingual education in practice: using diversity as a resource', Portsmouth, NH : Heinemann.
 16. Slitter, C., 2001. 'Culture, difference and power', New York : Teachers College Press.